

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli
Araştırma Merkezi

**I. Türk Kültürü ve
Hacı Bektaş Veli
Sempozyumu Bildirileri**
(22 - 24 Ekim - 1998)

ANKARA - 1999

TARİHÎ BİR KAYNAK OLARAK FÜTÜVVET - NÂMELERDE BEKTAŞİLİKLE İLGİLİ KAYITLAR

Doç. Dr. Ali TORUN

Afyon Kocatepe Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Fütüvvet İslam öncesi Arap topluluklarında görülen ideal bir tipi tarif eden bir kavramdır. Araplarda cüvanmerd, Türklerde alp olarak adlandırılan bu tip İslamiyet'le birlikte Kur'anî bir kavram olan fetâ ile ve daha çok ehl-i fütüvvet veya fütüvvetdâr olarak ifade edilir olmuştur.

İslam ülkelerinde ister alpereni, ister feta isterse ehl-i fütüvvet ve fütüvvet-dâr olarak adlandırılın bütün bunlar, Kur'an'ın tarif ve tavsif ettiği ideal bir tip olan Hz. Yuşa, Hz. Yusuf, Hz. İbrahim ve Ashab-ı Kehf'in davranışlarını şahsında birleştiren bir tiptir.

Bizzat bu tip tarafından veya dışardan kişiler tarafından bu ideal tipin bir günlük hayatından ahiret hayatına kadar uzun ömür çizgisini tanzim eden eserler ortaya konulmuştur. Bu eserler ise edebiyatımıza Fütüvvet-nâme adıyla anılmıştır.

Bu eserlerde bir insanın günlük hayatından bir kesit

olan yeme-içmeden, dünya hakkındaki telakkilerine kadar pek çok mütenevvi bilgi yer almıştır. Bunlar, bizzat edebiyat ürünü olmakla birlikte folklor, tarih, sosyoloji, iktisat, ilahiyat, tıp, hukuk vs. pek çok ilmi doğrudan alakadar eden bilgileri bünyesinde taşımaktadır. Bu yönleriyle adeta Türk kültürünün kırk ambarlarıdır.

İslam dünyasında bilinen ilk fütüvvet-nâme Ebu Abdurrahman Sülemî (Ölm. H. 412/1021)'ye ait Kitab al-Futuvva'dır. Sülemi bu eserinde daha çok fütüvvetin manası üzerinde durur. Suflerin sözlerini hikayeleşirerek fütüvvetin kaide ve edebleri üzerinde durur(1).

Bu eseri Hacı Abdullah-ı Ansarî'nin Fütüvvet-nâmesi, Kuşeyrî'nin Risâlesi ve diğerleri takip eder. XI. ve XIII. Arasındaki Arapça-Farsça pek çok fütüvvet-nâme telif edilir.

Anadolu sahasında ise bilinen ilk Türkçe fütüvvet-nâme XIII. Asra aittir. Bu eser Osmanlının kuruluşundan önceki zamanlarda kaleme alınmış olup Burgazlı Çoban Haliloğlu Yahya'ya aittir(2).

Üçüncü ve âdâb-erkân bakımından en geniş fütüvvet-nâme ise Radavî Fütüvvet-nâmesi'dir. Eserin müellifinin tam künyesi Seyyid Muhammed b. Seyyid Alaaddin el Hüseyinî'r-Radavî'dir. Eser, Miftahu'd-Dekayık fî Beyanü'l; Fütüvvet ve'l-Hakayık adını taşır. Fütüvvet ehli arasında ise Fütüvvet-nâme-i Kebir adıyla enilir. Ketebe kaydına göre H.931/M.1524'te tamamlanan bu eser(4) XX. Yüzyıla gelene kadar yazılan pek çok fütüvvet-nâme'ye mehaz teşkil etmiştir. Radavî'nin bu eseri, Arapça-Farsça olarak yazılanlar da dahil olmak üzere kendinden önce ve sonra yazılan fütüvvet-âmelerin en mütেকamildir.

XVI. yüzyıla kadar üç Türkçe fütüvvet-nâme söz konusu iken bu yüzyıldan sonra bu yolda eser verenlerin sayısında bir artış olur. XX. Yüzyılda gelenegimizde yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelere intikal eden fütüvvet-nâme sayısı altmışa ulaşır. Şahıs ellerindeki eserleri de hesaba katacak olursak herhalde bu sayı yüzlere çıkar.

Fütüvvet-nâme müellif ve musanniflerinin her biri farklı meşrep ve mezheplerde insanlardır. Bunların her biri aynı ideal tipi tarif ve tavsif ederken aynı zamanda kendi meşrep ve mezhebini de tarif ve tavsif etmektedir.

Bu anlayış her fütüvvet-nâmeye olduğu kadar aynı fütüvvet-nâmenin nüshalanna kadar yansımaktadır.

XV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bu zihniyet yansıması XVI. yüzyılda kaleme alınan fütüvvet-nâmelerde tamamen su yüzüne çıkmaktadır. Söz gelişi Radavî Fütüvvet-nâmesi kısmen Şafî-Alevî bir zihniyet taşıırken aynı asra ait Hâce Can Ali Fütüvvet-nâmesi Hanefî bir zihniyetle kaleme alınır ve adeta bu esere bir tarz niteliği taşır. Hatta Radavî Fütüvvet-nâmesinin H. 1284/1868 yılında istinsah edilen bir nüshasında esas nüshada bulunmayan Oniki İmam Hutbesi'nde "Yuf münkire, la'net yezide, rahmet mü'mine"(5) sözlerini görebiliyoruz. Bu da bize açıkça göstermektedir ki Fütüvvet-nâme müellif ve musannifleri aynı ideal tipi tarif ve tavsif ederlerken bu eserlere aynı zamanda kendi zihniyetlerini de yansıtmaktadır. Bu itibarla her fütüvvet-nâme telif olsun, tasnif olsun her biri bir kıymettir. Bunlarda kaleme alındıkları asrın ve çevrenin zihniyetini bulmak mümkündür.

Biz bu eserler üzerinde çalışırken Bektaşilikle ilgili olmak üzere bir hayli kayda da rastladık. Bu kayıtlar bir kısım araştırmacıları, Fütüvvet Ehli ile Bektaşilik arasında organik bir bağ kurma; hatta aynı oldukları düşüncesine kadar götürmüştür. Bir kısım araştırmacılar da Fütüvvet Teşkilatı yaygın tanımıyla Ahilik'i bir tarikat gibi düşünmeye zorlamıştır. Fütüvvet Teşkilatı cemiyeti teşkil eden yedi sosyal tabakadan insanların oluşturduğu bir sistemdir. Bu sistemin içinde: 1. Devlet ricali, 2. Ulema, 3. Mutasavvıflar, 4. Toprak sahipleri, 5. Çiftçiler, 6. Tüccarlar, 7. Sanatkarlar yer almaktadır. Haliyle üçüncü grup içinde yer alan Bektaşilik tarikatı mensuplarının her biri birer Fütüvvet Ehli olup bütünün cüz'ünü oluşturmaktadır. Bu haliyle mensup olduğu sisteme kendinden bir şeyler verirken, ondan da bir şeyler alması kaçınılmaz olacaktır. Bu karşılıklı alış-verişin hangi zamanda, hangi ölçülerde olduğunu tesbit etmek oldukça güç olup ayırmak da adeta imkansızdır.

Fütüvvet-nâmelere zihniyet yansımasının XVI. asırdan itibaren yoğunlaştığını dikkate alırsak Fütüvvet-nâmelere Bektaşilikle ilgili kayıtların bu asırda girdiğini söyleyebiliriz. Ancak hemen şunu belirtelim Fütüvvet-nâmelerdeki

Bektaşilikle ilgili kayıtlar tamamen bir zihniyet yansımasından başka bir şey değildir. Bütün bu kayıtları bir bildiri süresinde ele almak mümkün olmadığı gibi; Bektaşiliğin tarihî yönünü aydınlatacak mahiyetteki bu kayıtları da ihmal etmemek gerekir. Bir seri halinde yayına hazırladığımız bu eserlerle, bunların tahlili mahiyetindeki ve yayın safhasında bulunan Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler adlı çalışmamız Bektaşilikle ilgili yapılacak araştırmalarda bir nevi kaynak teşkil edecektir. Bu eserlerdeki Bektaşilikle ilgili kayıtların çok az bir kısmına sınırlı süremiz içinde yalnızca işaretle iktifa edeceğiz:

Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât adlı eserinde Hz. Muhammet ve hulefası hakkındaki bir değerlendirmesi ile konuya girelim.

Makâlât'ta bununla ilgi olarak şu kaydı görüyoruz: "Ve hem Muhammed aley'ssalâm baş parmak gibidir. Ebubekir razıyallahu anı şâhâdet parmağı gibidir, Ömer razıyallahu anı orta parmak gibidir. Osman razıyallahu anı taharat parmağı gibidir. Ali kerremallahu veche kiçi parmak gibidir"(6). XV. Yüzyılda kaleme alınan bir Fütüvvet-nâme bu tesbiti şu şekilde hikayeleştirir: "Hz. Muhammet nuru Hz. Adem'in alınındadır. Hz. Adem bu nuru müşahade etmek ister. Cebrail (a.s.) Allah emriyle gelir: Ya adem gerek kim şehadet parmağın dikesin, lâ ilahe illallah Muhammedür-resullullah, diyesin, hemen muradın hasıl ola, ol nun müşahade kılasın. Adem (a.s.) öyle kıldı. Nur-ı Muhammed (SAV) Allah taâlânın emriyle Adem peygamberin alnından kalkıp şehadet parmağı üzerine kondı. Tercella idüp Adem müşahade kıldı. Amma bakıyye kalmışdı. Ayıtdı: Ya karındaşum Cebrail, bu alnumda kalan bakıyye ne nurdur? Cebrail ayıtdı: Ya, Adem, ol nur Muhammet'ün yarları nundur. Ol nur ıssıları Muhammed'ün vezirleri olsa gerek. Adem peygamber ayıtdı: Dilerem ol nurları dahi müşahade idem. Cebraildidi : Parmakların aç. Adem parmakların açdı. Ebubekir nun baş parmağa geldi, Ömer nun orta parmağa geldi, Osman ırn yanındadı parmağa geldi. Ali nun küçük parmağa geldi. Anun çün bazı erkan erenleri; şehadet parmağa şeyhe, baş parmağı halife, küçük parmağı nakibe, yanındadı parmağı başarışa, orta parmağı ashaba teşbih itmişlerdir. Zira şeyh Mu-

nammet Mustafa'yı, halife Ebubekir'i, nakib Ali'yi, başanş Osman'ı ashab Ömer'i tutmuşlardır"(7). "Elde biş parmakda remz vardır: Evvel biş parmak biş ulu'l-azm peygambere işaretdür. Ve Muhammed Mustafa'yıla dört ashaba işaretdür. Şehadet parmağı Resûl'e, baş parmağı Sıddike, orta parmağı Faruk'a, yanındaki parmağı Zi'nnureyn'e, küçük parmağı Murteza Ali'ye ki sahib-i hil'atdur. Yol erenleri kendileri tamam bir elde biş parmakla cem itmişlerdür"(8).

Yine Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlâtı'na müracaat edelim: Buradaki müridle ilgili bir değerlendirmeyi aynen alıyoruz: "Pes imdi mürid üç dürlüdü: Evvel mürid-i mutlakdur. İkinci mürid-i mezadur. Üçüncü mürid-i mürteddür. Amma mürid-i mutlak oldur kim, her türlü halde şayhına niçin deyip huccat getürmeye. Ve amma mürid-i mecazi oldur kim zahirde şayhı dileğinde ola ve baunda kendü dileğinde ola. Ve amma mürid-i mürted oldur kim, şayhının bir dürlü hâlin göricek derhal yüz döndüre"(9).

Yine Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlâtı'na müracaat edelim: Buradaki müridle ilgili bir değerlendirmeyi aynen alıyoruz: "Pes imdi mürid üç dürlüdü: Evvel mürid-i mutlakdur. İkinci mürid-i mecazıdır. Üçüncü mürid-i mürteddür. Amma mürid-i mutlakoldur kim, her dürlü hâlde şayhına niçün diyüp huccat getürmeye. Ve amma mürid-i mecazi oldur kim zahirde şayhı dileğinde ola ve baunda kendü dileğinde ola. Ve amma mürid-i mürted oldur kim, şayhının bir dürlü hâlin göricek derhal yüz döndüre"(9).

Bu üç tip mürid değerlendirmesini müllifini bilmediğimiz h. 1033/1623 tarihli bir fütüvvet-nâmede şu şekilde görüyoruz: "Mürid-i mutlak oldur ki evlada el virür ve gönül virür. Mürid-i mutlak Allah'ın musaddık âbididir. Ve hem Muhammed (a.s.)'ün gerçek ümmetüdür. Ve hem evliyanun sevgili mürididir. Zira bunlar evlada el virdiler ve hem gönül virdiler. İkrar virdükleri yerde can baş virdiler, dönmediler. Ve amma mürid-i murad oldur ki, el virdiler, amma göntül vimediler. Hak ta'âlâ dergah-ı âlisinde yüzleri kara oldu. Amma mürid-i mürted oldur ki, hem el çekdiler, hem yüz döndürdiler. Anlar münafıklardur"(10).

Bu iki kaydı değerlendirdiğimizde görüyoruz ki Hacı

Bektaş-ı Veli'nin tarif ettiği üç tip müridten ikincisi mürid-i mecazi, bahsettiğimiz fütüvvet-nâmede mürid-i murad olmuş, şeyhin yerini de Hz. Resûl'ün evlatları almıştır. Bu değişiklikten ikincisi tamamen bir zihniyet yansımasıdır. Ayrıca bu iki kayıt Hacı Bektaş-ı Veli düşüncesinin XVII. yüzyılda nasıl şekil değiştirdiğine canlı bir misaldir.

Hacı Bektaş-ı Veli ve Makâlâtı ile Fütüvvet-nâmeler arasındaki ilişkiyi bu iki misalle ortaya koyduktan sonra bir tarikat olarak Bektaşilikte önemli bir yere sahip olan Bektaşiliğe Giriş ve Ayin Merasimine yani Cem Ayinlerine temas etmek istiyoruz.

Esasen diğer tarikatlerle de benzerlik gösteren Cem Ayinler büyük topluluklar halinde icra edilen bir toplantı şeklidir. Bir bakıma Mevlevilikteki Şeb-i Arus'a benzer. Zamanı bağlı olmamakla birlikte uzun kış geceleri bu toplantı için tercih edilen bir zaman dilimidir. Cem ayinini Baba veya vekili başkanlık eder. Ayinler tekkenin büyük salonunda veya herhangi bir evin büyük oda veya salonunda yapılır. Ayine ne kadar Can'ın katılacağı önceden bellidir. Göscü veya pasban denilen görevliler önceden tesbit edilir. Bunlar gerekli hazırlıkları yapar, alınması gereken demleri gündüzden alırlar.

Canlar, yatsı vakti ayin yapılacak yerde ellerinde meyve ve çörek gibi bir niyaz lokması ile gelip toplanmaya başlarlar. Her gelen can, babaya boyun keser, avucunun içini öper. Babanın karşısında ayakta durur, baba izin verince yerine oturur. Saki, meydancı, zakir gibi hizmetleri yürütecek olanlar önceden belirlenmiştir. Yasacı adlı görevli ayindeki hizmetleri koordine eder. Bunun veya babanın işareti ile sakiler usulünce boyun kesip dem dağıtırlar. Zakirler ise nefes, ilahi, mersiye vb. türleri çalıp söylerler.

Ayin başlarken Ahmet Yesevi'nin Hacı Bektaş-ı Veli'ye verdiği kutsal emanetlerden biri olan çerağ baba eliyle uyandırılır. Diğer canlar kendi çerağlarını bu çerağdan uyatarak toplantı mahallini aydınlatırlar. Pir evindeki on iki posta nishetle on iki kişi görevlendirilir. Bunların adları şu şekildedir: Halife, kapıcı, çerağcı, niyazcı, aşçı, saka, selman, ibrikçi, üznükçü, çavuş, zakir ve kurbancı.

Çavuş ayin sırasında herkesi göz altında bulundurur.

Birisinde yolsuzluk sezer, veya birisinin bir bacıya kötü gözle baktığını görürse, hemen dede veya babaya haber verir, o şahsa ceza verilir.

Ayin sırasında Nesimî, Kul Himmet, Hatayî, Viranî Davut Sularî gibi Alevi-Bektaşî aşıklarının deyiş ve nefesleni söylenir, diğerleri vecd halinde dinlerler. Eğer dede kendisi aşıkta, genellikle dedenin deyişleri okunur, gülbanklar çekilir. Yasacının işaretleriyle semahlar dönülür, hep birden Hak, Hak diye bağınır. Bu esnada dede veya babadan başka herkes ayağa kalkar. Semah sonunda herkes yerine edep ile iki diz üstü oturur. Bundan sonra Düvaz-deh yani Oniki İmam duaları okunur, bunu takiben merisiye okunup gözyaşları dökülür. Nihayet dede veya babanın okuduğu bir gülbank ile cem sona erer.

Bu Cem Ayininden başka bir de daha hususi olmak kaydıyla İkrar Ayini vardır ki Bektaşîlik Tarikatuna girecek olan kişiler için özel olarak düzenlenir. Bu tarikate girmeye talebinde bulunan kişi önce bir Bektaşî'ye başvurur, bir müddet denemeye tabi tutulduktan sonra bir gün tekkede veya bir evde toplanılır. Tarikate girecek olan kişiye bir rehber ile iki tane de sahip veya muhasip adıyla yoldaş bulunur. Rehber tarikata girecek olan cana bir tarikat abdesti aldırır. Sonra boynuna tiğ-i bent adı verilen beyaz bir mendil takılarak kurbanlık koyun gibi meydana, ortaya getirilir. Meydanda Ayin-i Cem'de olduğu gibi on iki postu temsilen oniki kişi oturmuştur.

Tarikata girmek isteyen can, kapıdan girince dört kapı selamını verir. Bu kapılar sırasıyla şunlardır: Şeriat, tarikat, marifet, hakikat. Selam sözleri ise "Esselamu aleyküm şeriat erenleri" şeklindedir. Her selamda o kapının ismi zikredilir. Her selamda bir adım ilerler, nihayet ayakta durur. Bu esnada elleri göğsünde; sağ ayağının baş parmağı sol ayağının baş parmağı üzerine gelecek şekildedir. Dede/Mürşid, sağ elini ikrar verecek olan müridin omuzları arasına koyar. Bir ayet okur. Bu elin Pençe-i Âl-i Abâ olduğunu söyler. Bundan sonra talibin boynundaki tiğ-i bendi alır, kulağına "Girme, girm! Dönme, dönme! Eline, diline, beline sahip ol. Mürşidin Muhammed, rehberin Ali" denir. Talibe önceden sarılmış olan kefen sökülür ve talip yeni hayatına kavuşmuş olur(11).

Bektaşîlikle ilgili olmak üzere bugün uygulanan ve hakkında kısmen bilgi verdiğimiz bu Cem ve İkrar ayinlerinin primitif şekli ve pratiklerini Fütüvvet Teşkilatında ve onların el kitapları olan Fütüvvet-nâmelerde de görmekteyiz.

Fütüvvet-nâmelerden takip edebildiğimiz kadanyla Fütüvvet Teşkilatlarında bu Ayin adı verilen toplantılar, Mahfil adıyla anılmaktadır. Mahfil kavramı da cem kelimesinin ihtiva ettiği manalara gelmekte olup toplantı yeri; oturulacak, görüşülecek yer demektir. Fütüvvet ehli her türlü merasimlerini bu mahallerde icra ederlerdi. Fütüvvet-nâmelerde bu ortamların görünüşü hakkında bilgi bulmamakla birlikte, İbn-i Batuta'nın Antalya'da bir mahfil hakkında verdiği malumattan mahfillerin dış yapısı hakkında bir fikir sahibi olabiliyoruz. "Burası, Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşenmiş, Irak camından yapılmış sayısız avizelerle aydınlatılmış, pırl pırl bir yerd. Oturma salonunda beş adet beysus vardı. Beysus bakırdan yapılan üç ayaklı bir çeşit şamdana denir ki, baş tarafında yine bakırdan yapılmış cam gibi parlak ve ince bir kandil yeri ile bunun ortasında fitil çıkması için bir boru bulunmaktadır. Burası anımsı iç yağı ile doldurulur, yanı başında yine yağ ile dolu kaplar bulunur. Ayrıca fitili düzeltmek için bir de makas vardır. Ahilerden biri bu şamdanın bakımı ile vazifeli olup buna çıracı/çerağcı denir"(12).

Fütüvvet Teşkilatında Misafir Mahfili, İrşad Mahfili, Merasim Mahfili olmak üzere üç değişik mahfil tertip edilirdi. Misafir mahfili dışardan bir konuk gelmesi halinde toplanır ve belli bir zamana bağlı değildir. İrşad Mahfili ise umumiyetle cuma akşamları fütüvvet ehlini eğitmek gayesiyle tertiplenir. Merasim mahfili ise herhangi bir fütüvvet ehlinin bir dereceden diğer bir dereceye yükselişinde tertiplenir, bu da misafir mahfilinde olduğu gibi zamana bağlı değildir. Her üç halde de mahfilin işleyişi başından sonuna kadar nakibü'n-nukeba ve ona tabi olan nakiblerin sorumluluğundadır. Her üç toplantıda değişmeyen iki ana unsur vardır. Bunlardan birincisi bu toplantılarda mutlaka Kur'an-ı Kerim, Kur'an tefsirleri, hadis kitapları, peygamber kıssaları, evliya menkabeleri, geçmiş

fütüvvet ehlinin hal ve davranışlarıyla ilgili kussalar, dini-ahlaki konularda yazılmış kitapların okunması; diğeri ise mutlaka sofraya kurulmasıdır. Bu toplantılara avam yani fütüvvet ehli olmayanlar katılamaz, müfrediler yani henüz teşkilata girmemiş fakat bir üstada itisap etmiş olanlar ise ancak yol atası veya üstadı ile birlikte katılabilirler.

Mahfil tertip edileceği zaman şeyh, diğer şeyhlere çavuş veya sancaktarını bir yeşil yaprakla gönderir. Çavuş veya sancaktar şeyhin huzuruna varınca üç defa destur diyerek varır ayağını mühürleyip yani sağ ayak baş parmağını sol ayak baş parmağı üzerine koyup hali arz eder, destur alıp yönünü dönmeden arka arka şeyhin huzurundan çıkar(13).

Davetliler mahfile geldiklerinde nakibler onları yerine oturtmakla görevlidir. Mahfil otururunda bir düzen vardır: "Şeyhü'l-meşayih gelip sedirde otura, sağında Âli Resul, solunda halife ve başda şeyhler ve onlardan aşağı halifeler ve muraribler ve daha aşağı miyan-besteler, daha aşağı nim-karıklar andan aşağı ashab otura. Perverişler nimet kaydında olup nakibler ayak üzere olalar"(14).

Bu iki tesbiti bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda birbirine geçiş özelliği taşıyan bazı bazı benzerlikler hemen dikkatleri çekmektedir. Cem ayınlarında toplantıya baba veya vekil başkanlık ederken bu vazife mahfillerde şeyhü'l-meşayih aittir. Her ikisinde de toplantı davetle başlamakta ve bu toplantıya grup mensuplarının dışında kimse katılamamaktadır. Ayınlerde toplantının başından sonuna gidişattan yasacı sorumlu iken mahfillerde bu görev yedi sosyal grubun erkanına vakıf olan nakibü'n-nukebaya verilmektedir. Ayınlerde saki, zakir, gözcü, pasban gibi bir takım özel görevlilere karşılık mahfillerde bu görevleri nakibler yapmaktadır. Her ikisinde de görevliler önceden yiyecek temin etmekte bir farkla ki mahfillerde bade söz konusu dahil edilmektedir. Bununla birlikte ayınlerde ilahi, mersiye, nefesler okunurken; mahfillerde Kur'an, tefsir, peygamber ve evliya kussaları gibi dini eserler okunmaktadır.

Her iki merasimdeki giriş şekillerine gelince Bektaşilikteki merasimler sade ve gösterişten uzaktır. Halbuki Fütüvvet Teşkilatında oldukça teferruatlıdır. Fütüvvet Teş-

kilatında yiğit, ahî ve şeyhlik olmak üzere üç derece mevcut olup her derecenin de üçer kademesi mevcuttur. Buna göre yiğitlik: ahabab, nim-tarik, müfredi; ahilik: başa-rış, nakib, nakibü'n-nukeba; şeyhlik: halife, şeyh ve şeyhüş-Şüyuh derecelerinden oluşmaktadır. Bu her dereceye yükseliş ayrı bir merasimi gerektirir. Bektaşilikteki ikrar ayını adeta bu dokuz derecedeki merasimlerin özeti gibi görmektedir. İkrar ayınında talep bir Bektaşî'ye iletilirken Fütüvvet Teşkilatında talibin üstada başvurusu şeklinde olur. İkrar ayınında talibe iki muhasip verilirken bu Fütüvvet Teşkilatında yiğitlik derecesinin ikinci kademesi olan nim-tarikliğe geçişte talip kendisine mahfilde bulunan miyan-besteler arasından bir yol ata ile, iki yol kardeş seçer. Bektaşilikte rehber, müride tiğ-i bend bağlar-ken bu fütüvvet Teşkilatında bele şed bağlanması şeklinde gerçekleşir. Talip, her ikisinde de dört kapı selamı ile içeri girer ve ayaklarını mühürlemek suretiyle teva-zu ile ayakta durur. Bektaşilikte rehber elini talibin omzu-na koyup elin manasını açıklarken; Fütüvvet Teşkilatında nim-tarikliğe geçişte üstad ile talip el tutuşurlar. Bu el tutuşmaya bey'at adı verilir ki beş değişik şekli ve her birinin ayrı bir anlamı vardır. Bu esnada yapılan nasihatlerde ise aynilik derecesinde benzerlik görülmektedir. Bektaşilikte müride sanılan kefenin sökülmesi ise Fütüvvet Teşkilatında ise şeddin üç gün sonra çözülmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Tarihi bir kaynak olarak Fütüvvet-nâmelerde Bektaşilikle ilgili Kayıtlar konulu konuşmamı son bir tesbitle tamamlamak istiyorum. Bektaşilikte, bilhassa köy Bektaşiliğinde bir sosyal kontrol müessesesi olarak "düşkünlük" sistemi uygulanmaktadır. Buna göre: Tarikat erkanına uymayan bir davranış görülen, tarikatın sırlarını açıklayan, Babaların hakkını vermeyen, köyde veya evinde geçimsizlik eden veya benzeri kusurları bulunan kimseye Baba veya Dedeler tarafından "Düşkünlük" cezası verilir.

Yukarıda saydığımız hususlarda bir suç tespit edilen kimse, Dede veya Babaya şikayet edilir. Dede veya Baba gerekli tahkikatı yaptıktan sonra ona bir ceza verir. Bu cezaların en ağır Düşkünlük cezasıdır. Tarikatten düşürülen kimsenin sığın veya davayı köy sürüsüne alınmaz, onunla kimse konuşmaz. Düşkün, adeta dokunulması ya-

sak bir mahluk halini alır. Ceza süresi bitiminde veya affedildiğinde her şey normale döner.

Düşkünlük cezası bazen belli bir süre dağda kendi başına yaşama şeklinde bir süngün şeklinde de uygulanabilir. Hatta suçun şiddetine göre ölüm cezası şeklinde de olabilir. Nitekim, Besim Atalay'ın haber verdiğine göre İçel'de böyle bir cezaya çarptırılan bir babanın cezası, kendi evlatları tarafından bir çam ağacına bağlanıp yakılmak suretiyle infaz edilmiştir(16).

Fütüvvet Teşkilatında da Düşkünlüğe benzer bir sosyal kontrol sistemi mevcuttur. Fütüvvet-nâmelerden öğrendiğimiz kadarıyla mahfil tertip edildiğinde yemek faslından önce nakib ayak üzere kalkıp insaf makamına geçerek "Kimün kimde hakkı var ise helaleşsin, lokma-yı tâhir yiyelim" uyarısında bulunur. Eğer mahfile katılanlardan bir şikayetçi çıkarsa; bu durumda şeyh şikayetçiyi ve şikayet edileni İnsaf Makamına çağırır, onları ayak üzerinde durdurur, şikayet olunan: "Niçin teaddi itdün? Teaddi zuhur-ı nefis tasni-i hükm-i vaktiden ve ilm-i siyaset-i nefsten olur. Pes malum oldı kim, sen tasni-i vakti ve ihmal-i siyaset-i nefsi ve hüsn-i edeb riayetini terk itmişsin" diyerek ona tercüman-ı lisan, tercüman-ı kadem buyurur. Aynı şekilde şikayette bulunana da buna benzer nasihatle bulunarak helalleşmelerini ister(17). Kişisel safhadaki bu tür anlaşmazlıklar bu şekilde çözümlenir.

Ferdin kabahati kendiyile alakalı ise Dualık denen bir uygulama yapılmaktadır. Buna göre Dualık gereken kişi, gücü nisbetinde şeyhe ve erkan erenlerine sunulmak üzere birer hediye hazırlar. Bu hediyelere miskinlik adı verilir. Bu miskinlik yemek verme şeklinde de olabilir. Kendisine dualık düşen kişi, mahfil kapısına geldiğinde eşikte durur, İcazet Tercümanını okur, sonra atlayarak eşığı geçer. İnsaf Makamında durur, dört kapı selamını verir: "Malumunuzdur ki adem beşerdür ve beşer mahall-i tagayyüddür. Nefsümden ya elümden ya dilümden şeriate ya tarıkata muhalif ne fiil sadır oldı ise rücu itdüm, estağfirullahel-lazim" der. Ellerini kaldırıp şeyhe bakıp dua talep eder. Şeyh de "İy azizler, bu fakir, makam-ı insafda siz erenlerden özür dileyüp istiğfar itdi. Şimden girü söz kalmadı" diyerek dua eder. Özür dileyen kişi şeyhin elini öper, diğerleriyle musafaha eder(18).

Ferdin işlediği suç, Fütüvvete aykırı bir fiil şeklinde ise; buna yolsuz denir. Bilindiği gibi yol kelimesi Türk kültüründe, kanun, töre, erkan vb. anlamlarına gelen bir kavramdır. Bunlardan uzaklaşan kimse ise yoldan çıkmıştır, yolsuzdur. Yoldan çıkmanın ise edep yenmesi gerekir. Yoldan düşüren ameller Fütüvvet-nâmelerde tafsili bir şekilde yer aldığından bunlara temas etmiyoruz. Ancak Bektaşilikteki Düşkünlüğe benzerlik taşıdığından yolsuzun edeblenmesini kısaca özetlemek istiyoruz:

"Birkaç amel vardır ki ol amel birle fütüvvetten düşerler. Ahi ahilikinden, şeyh şeyhliğinden, müfred müfredilikden düşer. Ta ehl-i fütüvvete garamet çeküp, tevbe ve tercüman söyleyüp saheb-i tarik seyyid veya bir şeyh-i kâmiliden dua almayınca fütüvveti dürtüst olmaz"(19). "Evvelki sünnet (zikr-i Hak)'den düşene sitem idüp ihtiyacı kabul ideler. İkinci sünnet (Adaveti kalbden silme)'den düşene üç sitem-i tarik urup üç akçe tercüman alalar. Üçüncü sünnet (Ya teslim)'den düşene üç tarik urup üç akçe gariplere ve bir akçe halifeye alalar. Evvelki farz (Varlığını Hak'dan bilme)'dan düşene üç tarik urup üç akçe gazilere ve bir akçe halifeye ve Beş akçe Hacı Bektaş'a tercüman alalar. İkinci farz (Sır saklama)'dan düşene yedi tarik urup ve yedi akçe gazilere ve üç akçe halifeye ve on akçe Hacı Bektaş'a alalar. Üçüncü farz (Niyaz halinde olma)'dan düşene dokuz tarik urup on bir akçe gazilere, yedi akçe halifeye on altı akçe Hacı Bektaş'a alalar. Dördüncü farz (Müşid hakkını bilme)'dan düşene dokuz tarik urup on yedi atçe gazilere, on akçe halifeye kırk akçe Hacı Bektaş'a alalar. Baki üç farz (Muhasib hakkını cem'e götürme, el tutup tevbe etme, tac urunup kendini üstada teslim, yol ehline pây-mâl olma)'ın günahı birdür. Gerek tacın terk itmiş olsun ve gerek tevbeden düşmüş olsun ve gerek muhasib'den düşmüş olsun bunların üçünün de günahı birdür. Bunlara kırk yedi tarik urup otuz dört akçe gazilere, on dokuz akçe halifeye, yetmiş akçe Hacı Bektaş'a alalar. Bir kimse farzdan düşse, özini erenlere yetirüp kabul itdiremezse ana derman yokdur. Eğer kabul-ı şefaata birle kabul idelerse malû mülkini miras taksim ideler"(20).

Netice itibarıyla bu sınırlı sürede bu kadarcık bir de-

ğerlendirme bize şunu göstermektedir ki yedi sosyal grubu bünyesinde toplayan Fütüvvet Teşkilatı'nın âdâb ve erkanını tanzim eden her biri farklı yüzyılda yazılan veya istinsah edilen Fütüvvet-nâmelerin hepsi farklı zihniyetler tarafından aynı tipi tarif eden eserlerdir. Bu özelliğinden dolayı bu eserlerde her sosyal grubun âdâb ve erkanını olduğu kadar, bu eserlerin telif veya istinsah edildiği asra ait her türlü zihniyeti de bulmak mümkündür. Bu itibarla Bektaşilikle ilgili pek çok inanç ve pratiği bu eserlerde görmek mümkündür. Bektaşiliğin tarihi cephesini aydınlatacak mahiyetteki bu bilgilere ve bunları içinde barındıran Fütüvvet-nâmelere Bektaşilik konusunda çalışma yapan araştırmacıların dikkatlerini bilhassa çekmek isteriz.

KAYNAKLAR

- 1 Bahse konu Fütüvvet-nâme Ayasofya Ktp., 2049 numaralı mecmuanın 78a-99a sayfaları arasındadır.
- 2 Abdülbaki Gölpınarlı, "Burgazi Fütüvvet-nâmesi" İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15 (1-4), 10.1953 - 7.1954, s. 76-153
- 3 Abdülbaki Gölpınarlı, "Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvet-nâmesi" İktisat Fakültesi mecmuası, C. 17 (1-4), 10.1955 - 7.1956, s. 125 - 155.
- 4 Bu eserle ilgili olarak Rahşan Gürel "Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst., 1992, 183 s." Adıyla bir doktora çalışması yapmış; 10 nüshaya dayanarak tenkitli metin ve tahlili ihtiva eden aynı bir çalışma da tarafımızdan yapılmış olup yayına hazır halı getirilmiştir.
- 5 Fütüvvet-nâme-i Es-Seyyid Alâ'ed-din el-Hasan el-radavî, Ankara Genel Ktp., 142/2, s. 22.
- 6 Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât (Hzr. Esat Coşan), Seha Neşriyat, Ank. 1986, s. 78.
- 7 Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvet-nâmesi, Ankara Milli Ktp., A. 4225, s. 50; Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvet-nâmesi, Hacı Bektaş Ktp., 533, s. 66, 67.
- 8 Abdülbaki Gölpınarlı, Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvet-nâmesi, s. 114-115.
- 9 Makâlât, s. 25, 26.
- 10 Müellifi Meçhul Fütüvvet-nâme, Süleymaniye Ktp., İzmir Kısım, 798, v. 13b.
- 11 Abdulkadir Sezgin, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik, sezgin Neşriyat, İst. 1991, s. 121-125.
- 12 Ali Torun, Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. (Basılmamış Doktora Tezi), Ank., 1992, 238.
- 13 A.g.e., 239-243.
- 14 Abdülbaki Gölpınarlı, Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin Fütüvvet-nâmesi, s. 94; Radavî Fütüvvet-nâmesi, Türk dil Kurumu Ktp., A/332, s. 195; Şeyh Musa Fütüvvet-nâmesi, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Bölümü, 613/18, v. 30a.
- 15 Bu hususta daha fazla bilgi için bkz. Ali Torun, a.g.e., 241-267.
- 16 Abdulkadir Sezgin, a.g.e., s. 118-119.
- 17 Radavî fütüvvet-nâmesi, Bursa Müzesi Ktp., E. 54/85, v. 53b-58b.
- 18 A.g.y., v. 54b; Şeyh Musa Fütüvvet-nâmesi, v. 32a-b.
- 19 Radavî Fütüvvet-nâmesi, Bursa Müzesi Ktp., v. 7b; 13a-b.
- 20 Müellifi Meçhul fütüvvet-nâme, Ankara Genel Ktp., 627, v. 49a-50a.